

Юрій Михальський,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
Голова Всеукраїнської професійної
спілки правників

УДК 347.73

Грошовий обіг та його зв'язок із ціновою політикою: правові питання

Нині поняття «грошовий обіг» є важливою частиною категоріального апарату, зокрема, юридичної та економічної науки. При цьому слід зазначити, що питання фінансово-правового аспекту розглядуваного поняття в емісійно-правовому аспекті вітчизняними науковцями є мало дослідженими.

З-поміж учених-юристів, які останнім часом досліджували поняття і сферу грошового обігу, слід назвати таких фахівців, як: Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, Д. О. Гетманцев, Т. А. Латковська, О. А. Лукашев, О. П. Подцерковний, І. В. Ветрова, А. Т. Ковальчук, А. О. Селіванов, Ю. М. Онищенко, О. П. Орлюк, Л. А. Лунц, М. В. Карасьова, Л. Ф. Рогатих, А. Ю. Грибов, Є. Є. Фролова, Є. В. Лунгу, Л. Л. Арзуманова, О. О. Ситник та інших.

В економічній науці аналізу окремих аспектів та проблем грошового обігу присвячені наукові праці таких вчених, як О. І. Барановський, О. М. Мельник, П. О. Нікіфоров, О. О. Махаєва, Т. Я. Продан, Р. В. Рак, С. А. Андрюшин, Є. В. Сапилов, Ю. В. Базулін, І. Е. Греков, С. С. Ква-

шнін, А. С. Мельникова, А. А. Савенко, Г. Г. Фетисов, М. Ю. Головнін, В. Д. Белоусов, М. Ш. Валієв, Є. В. Анищенко, Д. Ю. Кондратьєва, Є. А. Крашениннікова, О. І. Кусмарцева, Є. І. Львова, Н. С. Матвєєва, С. Р. Матвєєва, В. І. Петров, М. М. Покалюк, П. А. Селєзньов та інші.

Не лишається осторонь проблематика грошового обігу і серед сучасних науковців-істориків. Зокрема, еволюцію грошового обігу та визначення його понять разом з історіографією нумізматики України періоду Середньовіччя досліджувала кандидат історичних наук Н. В. Турмис, монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1764 рр.) досліджує О. А. Бакалець.

Зважаючи на значний обсяг наукових доробків з питання визначення грошового обігу, спробуємо зупинитися на найбільш вагомим з них.

Грошовий обіг підлягає правовому регулюванню остільки, державі необхідно вирішувати два найважливіші завдання: забезпечувати стійкість національної грошової одиниці та оптимальне співвідношення між грошовими доходами населення і

вартістю товарів, послуг на внутрішньому ринку [1, с. 232].

Одне з перших визначень поняття «грошового обігу» наведено у книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів» Адама Сміта, який стверджував, що гроші – це велике колесо обігу та знаряддя обміну і торгівлі [2, с. 215]. Хоча у наведеному йдеться про визначення дещо іншого поняття – гроші, проте його тлумачення здійснюється за допомогою іншого, а саме – обіг, що й розкриває процесуальну, динамічну природу грошей, які перебувають у постійному обігу.

Вчений Н. Д. Еріашвілі зазначає, що грошовий обіг – це рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій та безготівковій формах. Грошовий обіг обслуговує товарне виробництво і товарний обіг, при цьому гроші змінюють форму вартості за формулою товар-гроші-товар, кругообіг і оборот капіталів, а також рух позичкового і фіктивного капіталів і доходів різних соціальних груп. Отже, підсумовує науковець, грошовий обіг опосередковує обмін всього сукупного суспільного продукту, а також його частини – національного продукту. Як стверджує названий вчений, грошовий обіг здійснюється у двох формах: безготівковій та готівково-грошовій. Так, безготівковий обіг являє собою процес руху вартості без участі готівки у вигляді перерахування грошових коштів по рахунках в банках і заліків взаємних вимог; готівково-грошовий обіг – це обіг, який являє собою рух готівки в сфері обігу і виконання нею функцій засобу платежу та засобу обігу; здійснюється за допомогою різних видів грошей: банкнот, металевих монет, інших кредитних інструментів – векселів, банківських векселів, чеків, кредитних карток [3, с. 314–315].

Цікавою є позиція вітчизняних науковців М. П. Кучерявенка, Є. О. Алісова та О. А. Лукашева, які не наводять визначення самого поняття «грошовий обіг», а пропонують його визначення як правової категорії, що,

на їхню думку, є врегульованою правовими нормами сукупністю суспільних відносин, у межах яких відбувається безперервний процес руху грошей у готівковій і безготівковій формах [4, с. 249].

Розглядаючи правове регулювання грошового обігу, О. Ю. Грачова наголошує, що процес безперервного руху грошей у готівковій та безготівковій формах називається грошовим обігом. Грошовий обіг, на її думку, відображає спрямовані потоки грошей між: 1) центральним банком та іншими кредитними організаціями; 2) кредитними організаціями; 3) кредитними організаціями та підприємствами, організаціями, установами різних організаційно-правових форм; 4) банками та фізичними особами; 5) підприємствами та фізичними особами; 6) банками та іншими інститутами фінансової системи; 7) фінансовими інститутами та фізичними особами. Важливість суспільних відносин, що складаються в процесі грошового обігу, для економічного і політичного розвитку країни обумовлена їх регулюванням з боку держави за допомогою права, в першу чергу фінансового права [5, с. 357]. Загалом підтримуючи наведену думку, зазначимо, що автор поза межами суб'єктного складу грошового обігу, не згадує про громадські, благодійні, волонтерські організації та об'єднання. Окрім цього, не наводиться розмежування фінансових інститутів і кредитних організацій. З огляду на викладене, потоки грошей у межах грошового обігу відбуваються між значно ширшим колом суб'єктів.

Професор О. П. Орлюк зазначає, що грошовий обіг – це рух грошових коштів у процесі обслуговування економіки й соціальної сфери життя суспільства; він пов'язаний із обслуговуванням підприємств і організацій, фінансово-кредитних інститутів та населення, де гроші виконують функцію засобу обігу й засобу платежу, тобто відбувається рух готівки. Резюмуючи свої дослідження стосов-

но фінансово-правового аспекту поняття «грошовий обіг», науковець зазначає, що у фаховій літературі грошовий обіг розглядають як сукупність платежів, сукупність рухів грошової форми вартості у вигляді готівки і безготівкових розрахунків у процесі відтворення (виробництва, розподілу, обміну і споживання); як обіг законних платіжних засобів (банкнот, розмінної монети), що обслуговують потреби економіки; як постійний рух коштів, який охоплює сферу випуску (емісії) грошей НБУ та передачі їх у каси банків, а також подальше переміщення грошей у каси підприємств, установ, організацій, розрахунки з населенням, здійснення ним платежів і внесків зі зворотним рухом до НБУ [6, с. 650-651].

Не можна оминати увагою глобальний аспект процесу грошового обігу. Так, О. М. Мельник, С. В. Сарана, В. О. Шамрай, висвітлюючи теоретичні аспекти фінансового права України як галузі права, зазначають, що грошовий обіг являє собою обіг грошей у готівковій і безготівковій формах, який здійснюється через платіжні системи, що діють в законодавчо визначеному порядку на території країни та за її межами [7, с. 511; 8, с. 467].

Досліджуючи проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні, вчений Є. О. Алісов акцентує увагу на значенні визначення поняття «грошовий обіг» для правового регулювання публічної фінансової діяльності. Зіставляючи погляди фахівців із різних галузей, науковець вказує, що більшість учених правознавців та економістів розрізняють і використовують обидва аспекти названих понять, але водночас відсутній узгоджений підхід щодо питання про їх зміст і співвідношення. За таких обставин автор визначив термін «грошовий обіг» як безперервний рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки в господарстві,

виокремив суттєві ознаки такого явища: 1) динамічну – грошовий обіг відбиває рух, переміщення певних цінностей; 2) матеріальну – такими рухомими цінностями є гроші; 3) функціональну – обертаючись, гроші виконують певні функції в економіці; 4) організаційну – рух грошей передбачає визначеність меж його реалізації, відповідно у просторі, по колу осіб та в часі; 5) юридичну – грошовому обігу властива юридична оформленість й урегульованість його проявів, будови, складових елементів тощо [10, с. 12]. Аналогічні підходи даний науковець висловлює й в інших своїх роботах [11; 12].

Поза сумнівом, що ефективний розвиток економіки країни значною мірою визначається станом грошового обігу, стабільним функціонуванням грошової системи. Більше того, грошовий обіг пронизує всю фінансову систему держави і міжнародну фінансову систему. Важливість суспільних відносин, що складаються в ході грошового обігу, для економічного і політичного розвитку країни обумовлена їх регулюванням з боку держави за допомогою права і, в першу чергу, фінансового права [13, с. 358]. Як бачимо, у даному визначенні акцентується на фінансово-правовій основі регулювання грошового обігу із одночасним поєднанням його економічного підґрунтя.

У контексті викладеного, вагомою є позиція академіка Л. К. Воронової, яка підтримує позицію М. П. Кучерявенка та О. А. Лукашева щодо єдності грошового обороту, який, на її думку, слід розглядати як одну з головних методологічних засад економічного і правового дослідження цього суспільного явища. Щодо співвідношення готівкового обігу і безготівкового обороту, то розходження, як зазначають науковці, є усередині єдності. Питання про співвідношення – це не лише проблема їх зв'язку у сфері обігу. Взаємозв'язок готівкового і безготівкового грошових оборотів відображає єдність усієї економіки, єдність соці-

альної природи господарства, єдність грошей [14, с. 329-336]. Грошовий оборот як правова категорія є врегульованою правовими нормами сукупністю суспільних відносин, у межах яких відбувається безперервний процес руху грошей у готівковій і безготівковій формах. Розглядаючи специфіку руху грошей на різних стадіях суспільного відтворення й у різних формах, слід підкреслити його головну особливість – єдність грошового обороту. Безумовно, це не означає, що принципи особливості руху грошей у готівковій і безготівковій формах відходять на другий план [14, с. 329-336].

На наш погляд, під грошовим оборотом слід розуміти оборот коштів у межах певного суб'єкта господарювання, галузі народного господарства; грошовий обіг охоплює більш широку сферу у вигляді всієї сфери суспільних, в тому числі фінансових відносин, та полягає у безперервному кругообігу грошей, який регулюється на державному рівні, і в процесі якого гроші можуть змінювати свою форму (з готівкової на безготівкову та навпаки) і забезпечують проведення розрахунків та сплату інших платежів в національній та іноземних валютах, а також із використанням національних та іноземних платіжних систем. При цьому загалом погоджуючись із наведеними вище ознаками, варто їх доповнити ще однією – множинністю форм – гроші постійно переходять з однієї форми в іншу, при цьому вони можуть не лише набувати готівкових чи безготівкових форм, а і перебувати у вигляді цінних та інших паперів (зокрема, чеків), електронних грошей, якими здійснюються платежі.

Відомо, що невід'ємною ознакою грошей виступає і міра вартості, яка робить гроші тим загальним еквівалентом, з яким усі учасники суспільного виробництва порівнюють власні витрати, свою участь у ньому і мають претендувати на відповідну частку продукту [16, с. 126]. Саме

ціною вимірюється вартість всіх товарів і послуг, які існують у суспільстві.

У цьому зв'язку не можна цілком підтримати позицію М. В. Карасьової про безеквівалентний характер руху фінансових ресурсів як об'єкта фінансових відносин, і, відповідно, в царині фінансових відносин не використовується категорія «ціна» [17, с. 36]. Протилежної позиції притримується А. Й. Іванський, який цілком обґрунтовано доводить, що категорія «ціна», яка широко використовується у фінансовому праві, впливає на значну частину фінансово-правових відносин, а безпосереднє державно-правове регулювання ціни має включатися до складу відносин, які регулюються фінансовим правом [18, с. 125].

Приділяє увагу фінансово-правовій природі ціноутворення і професор М. П. Кучерявенко, який вказує, що структура ціни формується насамперед за допомогою фінансово-правових інструментів. Такі елементи ціни, як собівартість (валові витрати), прибуток, ПДВ, є предметом фінансово-правового регулювання [14, с. 358].

Загалом правове регулювання ціноутворення ґрунтується на нормах Конституції України, згідно з п. 3 ст. 116 якої Кабінет Міністрів України забезпечує проведення цінової політики.

Цінову політику можна розглядати у вузькому та широкому значеннях. Так, у вузькому значенні цінова політика – це діяльність підприємства, що спрямована на досягнення його головної мети за допомогою цін. За такого підходу, як правило, вирізняють три основні завдання ціноутворення: збільшення продажу; отримання найбільшого прибутку; збереження існуючого становища [19, с. 87]. Також за широкого розуміння поняття «цінова політика» характеризується значно більшим масштабом і виходить на державний рівень, на якому власне цінова політика є діяльністю держави в особі її органів.

Досить ґрунтовно сутність цінової політики держави, на нашу думку, розкривається у визначенні Ю. Г. Тормоса, згідно з яким, цінова політика – це діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, яка спрямована на досягнення трьох основних цілей: послідовного проведення цінової лібералізації, державного регулювання цін (тарифів) на окремі види товарів (послуг) та здійснення контролю за їхнім додержанням [19, с. 106].

Нині актуальним питанням є встановлення державними органами України державних фіксованих та регульованих цін і тарифів [20, с. 107]. Так, С. М. Чистов виокремлює форми і методи державного регулювання ціноутворення. На його думку, втручання держави в процес ціноутворення здійснюється в трьох основних формах: обмеження рівня ціни; введення податкових платежів; державна підтримка цін через дотації. При цьому це втручання здійснюється за допомогою різноманітних методів державного регулювання цін: прямих і непрямих методів. До прямих методів належать: встановлення фіксованих твердих цін на найважливіші товари та послуги застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення декларування зміни цін заморожування блокування цін на певний строк ведення граничних рівнів посередницько-збутових націнок та торговельних надбавок здійснення дотацій виробників деяких товарів укладання договорів про ціни між підприємствами і державою тощо. Непряме регулювання досягається за допомогою зміни рівня та диференціації ставок товарних податків пільгового оподаткування і кредитування ставок державного ввізного мита тощо [21, с. 226-227]. З певними доповненнями вказану позицію поділяють Л. А. Швайка, В. В. Наумов, Л. О. Шкварчук, О. О. Чумакова та низка інших науковців.

Розглядаючи грошовий обіг та цінову політику, варто звернутися до

питання предмета фінансово-правового регулювання та системи фінансового права. Так, основним фактором, що визначає систему фінансового права, є предмет правового регулювання, який традиційно у фінансово-правовій науці розглядається як сукупність відносин, що виникають, змінюються та припиняються у процесі утворення, розподілу і використання централізованих і децентралізованих публічних грошових фондів.

Підтримуємо думку професора О. А. Лукашева про те, що критерієм виокремлення фінансово-правового інституту в структурі особливої частини фінансового права має бути відповідний публічний грошовий фонд [22, с. 35].

Стосовно виокремлення фінансово-правових інститутів слушною є думка Ю. А. Ровінського, який підкреслював, що саме критерій планомірної мобілізації та витрачання державою грошових коштів є підставою для включення того чи іншого інституту до складу особливої частини фінансового права [23, с. 97]. Також, при побудові моделі системи фінансового права необхідно враховувати те, що вона детермінується структурою фінансової системи, а тому логічною є побудова особливої частини фінансово-правової галузі за принципом включення інститутів, що регулюють відносини з приводу формування, розподілу та використання коштів відповідного публічного грошового фонду [22, с. 36].

Абзацами 3, 4 п. 2 ст. 20 Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. [24] встановлено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які своїм рішенням встановлюють (затверджують) ціни (тарифи) на роботи (послуги) у розмірі, нижчому за розмір економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво (надання), зобов'язані відшкодувати суб'єкту господарювання різницю між встановленим (затвердженим) розміром ціни (тарифу) та роз-

міром економічно обґрунтованих витрат на виробництво (надання) зазначених робіт (послуг) за рахунок коштів відповідних бюджетів. При цьому, встановлення (затвердження) органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування цін (тарифів) на роботи (послуги) у розмірі, нижчому за розмір економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво, без визначення джерел для відшкодування відповідної різниці, у тому числі за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.

Таким чином, прослідковується чіткий взаємозв'язок між використанням коштів такого публічного грошового фонду, як державний чи місцевий бюджет та питаннями ціноутворення за допомогою дотацій. Крім того, враховуючи факт взаємозв'язку між питаннями правового

регулювання встановлення фіксованих цін і тарифів та питаннями надходжень коштів до бюджетів від податків і зборів, а також фінансово-правову природу непрямих методів ціноутворення, можна дійти висновку, що переважна частина відносин, пов'язаних із правовим регулюванням ціноутворення, перебуває в межах відносин, які складають предмет фінансового права, за межами яких знаходяться лише частково відносини, які складається з приводу адміністративного регулювання ціноутворення і за своєю правовою природою не можуть бути віднесені до фінансово-правових. Відповідно категорія «ціна», як складова чи характерна ознака грошей має бути невід'ємною складовою фінансово-правових відносин. Окрім того, цінова політика нерозривно пов'язана із грошовим обігом, адже вони взаємообумовлюють стан одне одного.

Список використаних джерел

1. *Шаєров А. В.* Финансовое право Российской Федерации : Учебно-методический комплекс / А. В. Шаєров. – 7-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 318 с
2. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
3. *Эриашвили Н. Д.* Финансовое право: Учебник для вузов / Н. Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 606 с.
4. *Фінансове право* : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2010. – 288 с
5. *Фінансовое право: Учебник* / О. Н. Горбунова, Е. Ю. Грачева и др.; Отв. ред. Е. Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 536 с.
6. *Орлюк О. П.* Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с
7. *Сарана С. В.* Фінансове право України: Навч. посібник / С. В. Сарана. – Полтава: Полтавський інститут економіки і права; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.
8. *Шамрай В. О.* Фінансове право України: Навч. посібник / В. О. Шамрай, О. М. Мельник. – К.: НУБіП України, 2008. – 525 с.
9. *Алісов Є. О.* Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні [Текст] : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес; інформаційне право; фінансове право» / Є. О. Алісов. – Х., 2006. – 36 с.
10. *Алісов Є. О.* Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні [Текст] : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Є. О. Алісов. – Х., 2006. – 445 с.

11. *Алісов Є. О.* Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні [Текст] / Є. О. Алісов. – Х. : Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2004. – 328 с.
12. *Алісов Є. О.* Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні [Текст] / Є. О. Алісов. – Х.: Фоліо, 2004. – 288 с.
13. *Финансовое право: Учебник* / О. Н. Горбунова, Е. Ю. Грачева и др.; Отв. ред. Е. Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 536 с.
14. *Финансове право України: Навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]* / [Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін.], 2-ге вид., стереот. – К.: Правова єдність, 2010. – 395 с.
15. *Финансовое право [Текст]: учебник для бакалавров* / отв. ред. Е. М. Ашмарина. – М.: Юрайт, 2013. – 430 с.
16. *Лукашев О. А.* Економічна та правова реалізація функцій грошей і їх вплив на співвідношення інститутів фінансово-правової галузі / О. А. Лукашев // Проблеми законності. – 2009. – № 106. – С. 126-131.
17. *Карасева М. В.* Финансовое право и деньги: монография / М. В. Карасева. – Воронеж: Изд-во Ворон. гос. ун-та, 2006. – 52 с.
18. *Іванський А. Й.* Ціна як категорія фінансового права / А. І. Іванський // Наше право. – 2011. – № 4. – Ч. 3. – С. 121-126.
19. *Тормоса Ю. Г.* Ціни та цінова політика: Навч. посібник / Ю. Г. Тормоса. – К.: КНЕУ, 2001. – 122 с.
20. *Пабат О. В.* Органи управління ціноутворення в Україні / О. В. Пабат // Право і безпека. – 2010. – № 5 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_62.pdf
21. *Державне регулювання економіки : навч. посібник* / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.
22. *Лукашев О. А.* Теоретичні проблеми фінансового права / О. А. Лукашев // Право та державне управління. – 2010. – № 1. – С. 33-37.
23. *Ровинский Ю. А.* Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. – М.: Госюриздат, 1960. – 193 с.
24. *Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.

Михальський Ю. А. Грошовий обіг та його зв'язок із ціновою політикою: правові питання

У статті досліджуються поняття «грошовий обіг», «цінова політика». Розглядаються особливості їх зв'язку та взаємовпливу. Аналізується вітчизняне законодавство з означених питань. Розкривається співвідношення понять «грошовий обіг» та «грошовий оборот» та пропонуються їх авторські визначення.

Ключові слова: гроші, грошовий обіг, грошовий оборот, цінова політика, фінансово-правове регулювання.

Михальский Ю. А. Денежный оборот и его связь с ценовой политикой: правовые вопросы

В статье исследуются понятия «денежный оборот», «ценовая политика». Рассматриваются особенности их связи и взаимовлияния. Анализируется отечественное законодательство по указанным вопросам. Раскрывается соотношение понятий «денежное обращение» и «денежный оборот» и предлагаются их авторские определения.

Ключевые слова: деньги, денежное обращение, денежный оборот, ценовая политика, финансово-правовое регулирование.

Michalski Y. Money circulation and its connection with pricing policy: legal issues

The article deals with the concept of "circulation of money", "monetary policy". The features of their relationship and mutual influence. Analyzes the domestic legislation of the mentioned issues. Expands to value the concepts of "circulation of money" and "cash flow" and offered their definition.

Key words: money, currency, cash flow, monetary policy, financial and legal regulation.